

Сердюк І. Стативно-вікова структура грецького населення Ніжина (за даними Румянцевського опису 1765-1769 рр.) / Ігор Сердюк // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри : зб. наук. праць II Міжнар. наук.-практ. конф., 10-11 квіт. 2009 р., Одеса / відп. ред. М. І. Михайлуца. – Одеса : ВМВ, 2009. – С.291–297.

Тривала і різноманітна історія грецького етносу в Україні пов'язана у першу чергу з Півднем її сучасної території, це закономірно, адже греки здавна колонізували Крим, Причорномор'я і Приазов'я. Сучасний історик-урбаніст, який буде вивчати населення, скажімо, Одеси, Херсону, Маріуполя не зможе оминати увагою і таку його складову, як міські грецькі громади [1; 11]. У цьому ракурсі до ряду названих південних міст потрапляє і Ніжин, який при цьому територіально до Півдня не належить. У XVIII ст. Ніжин був унікальним серед міських поселень Гетьманщини, оскільки там функціонувала численна грецька громада, яка відігравала значну, а часто і головну роль у економічному, культурному і громадському житті міста. На нашу думку вивчення історії ніжинських греків сприятиме більш повному розумінню і історії грецьких громад Півдня України, дозволить провести аналогії, порівняння і узагальнення. До того ж запропоновані нами історико-демографічні методики лише починають входити до арсеналу українських істориків і апробовані нами на прикладі Ніжина можуть бути залучені до вивчення функціонування різних етнічних громад у містах різних регіонів України, в тому числі і її Півдня.

Історіографія праць присвячених ніжинським грекам доволі чисельна і різноманітна. Докладний її огляд і критичний аналіз зроблено у спеціальному дослідженні Євгена Чернухіна „Грецьке ніжинське братство: історіографія та джерела (К.: 1998)” [2]. З праць, які видані після 1998 року (а тому не згадані у дослідженні Є. Чернухіна) відмітимо монографію Наталії Терентьєвої „Греки в Україні (К.: 1999)” [1], яка хронологічно охоплює XVII – XX. Цінним для нас є понятійний апарат, який визначає дослідниця у передмові до праці, а також інформація про грецьку громаду Ніжина подана окремим підпунктом у другому розділі. [1]

Не можна оминати увагою і узагальнюючу працю „Греки на українських теренах: Нариси з етнічної історії. Документи, матеріали, карти” (К., 2000) [3]. Розділи IV і V видання частково стосуються нашого періоду [3; 53–82], та особливо цінним для нас є окремий розділ де на семидесяти сторінках вміщено бібліографію досліджень, що стосуються греків в Україні, яка нараховує 3319 позицій [3; 369–440]. За предметно-тематичним покажчиком бібліографії ніжинського грецького братства (пункт 6.6 покажчика) стосуються 9 позицій, а ніжинських греків (пункт 8.20) – 65. З них розглядуваного нами періоду стосуються 39 позицій, з яких 16 – це публікації джерел, 3 монографії. 1 брошура, 17 статей і 2 рецензії. Однак у жодній з них не визначаються демографічні характеристики та особливості демографічної поведінки

грецького населення Ніжина (хоча б тому, що автори цих праць ставили перед собою іншу мету). На нашу думку вивчення грецького населення у такому ракурсі необхідне, оскільки проливає світло на функціонування грецької громади в умовах українського міста, і механізми її взаємодії з місцевим населенням.

Своїм дослідженням ми спробуємо частково заповнити цю лакуну і проаналізувати статеву-вікову структуру грецького населення Ніжина в другій половині XVIII ст. За основне джерело використаємо Генеральний опис Лівобережної України* – перепис населення і домогосподарств, що проводився у 1765 – 1769 роках за наказом Катерини II [4; 4–5]. Книги опису зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у м. Києві (фонд №57). Внаслідок особливої процедури укладання джерело складається з чернеток [5], [6] і чистовиків [7], [8], останні вирізняються більшою точністю та уніфікованістю, тому ми користуємось у першу чергу ними.

Генеральний опис бере на облік різні групи населення Ніжина, в тому числі і грецьку общину. Приналежність до неї простежується у відповідній вказівці „грек греческого закону” [7; 711], яка застосовується до голови родини. Також вказано вік, імена, стан здоров'я, сімейний стан жителів двору, майнове становище і джерело прибутків родини.

У чистовиках Генерального опису Ніжина ми знайшли необхідну нам демографічну інформацію (у першу чергу вказівку віку) щодо 502-х ніжинських греків обох статей. Відмітимо, що майже всі греки переписані у книзі 39 [7]. Джерело вказує походження більшості чоловіків-голів родин, така вказівка подається на лицевій частині аркуша разом з описом господарства і прибутків, там же вказаний і рік приходу мігрантів до міста. Румянцевський опис вказує походження 126 чоловіків, з них 23 народилися у Ніжині, а 103 прийшли до міста з турецьких земель. Отож важливою особливістю грецької общини була висока частка мігрантів, причому ці міграції були постійними з кінця XVII ст. (коли за словами Н. Стороженка греки обрали Ніжин головним об'єктом для поселення [9; 541]) і до часу проведення опису.

Про постійність міграції свідчить джерело, яке вказує нам дати приходу до міста 111 чоловіків. Звичайно, що це не всі мігранти, частина з них не вказала дату приходу бо можливо не знала її. Навіть молоді чоловіки, як 30-річний виходець з Туреччини Петро Константинов, могли сказати, що не пам'ятають дату [7; 809], ймовірно Петро потрапив до Ніжина малолітнім разом з батьками і тому не знав в якому році це було. Із 111 чоловіків 15 засвідчили що прийшли до міста у 1761–66 роках (тобто безпосередньо перед описом), 14 – у 1751–55 роках, 18 – у 1740–45 роках, 10 – у 1730–35 роках. Зауважимо, що це ті, хто залишився живим на час укладання опису, оскільки частина мігрантів літнього віку, які прийшли до міста скажімо у 1730–35 роках до 1766 року померли.

Вивчаючи міграційні процеси у ранньомодерному суспільстві, історики-демографи говорять про різну статеву мобільність, вважаючи чоловіків більш

---

* В історичній літературі джерело частіше називають Румянцевський опис.

активними і схильними до переміщення. У випадку греків, на нашу думку, мобільність чоловіків зростала у зв'язку з їх основним заняттям – купецтвом (яке було прерогативою чоловічої статі). У 1760-х роках на допиті ніжинський грек Іван Зруба показав, що йому 23 роки, він син грека, який живе у Волощині. Звідти у минулому році Іван відлучився до Ніжина в купецьких справах і залишився жити у місті [10; 23].

Притік мігрантів серед яких було більше чоловіків сформував специфічну статеву структуру даного мікросоціуму. Із 502 осіб, вік яких вказаний у джерелі, ми нарахували 304 чоловіків і 198 жінок. Тобто чоловіки становили 60,6% грецької общини, жінки – 39,4%. Ці показники відрізняються від аналогічних, обчислених нами для інших мікрогруп населення Ніжина. Наприклад серед міщан навпаки спостерігаємо незначну перевагу жінок – 50,2% і відповідно 49,8% чоловіків, це закономірно, оскільки історики вважають міщан найбільш стабільним елементом населення ранньомодерного міста [11; 273]. Статеву структуру ніжинських козаків теж відносно збалансована – 51,9% чоловіків і 48,1% жінок, з огляду на це припускаємо, що істотна перевага чоловіків притаманна не населенню міста загалом, а є специфічною ознакою грецької общини.

Досліджуючи вплив міграції на демографічні характеристики певного соціуму потрібно врахувати і різну вікову мобільність населення, оскільки малолітні діти і люди похилого віку менш схильні до переміщення. Щоб простежити вплив цього чинника розподілимо грецьке населення міста на „великі вікові групи”. Цим терміном у історичній демографії позначають поділ людності на дітей, осіб активного віку і літніх осіб [12; 23]. На думку сучасних дослідників (до якої ми приєднуємося) особливостям джерела та тогочасним уявленням про дитинство, активний вік і старість найбільше відповідає наступний розподіл: діти – 0–14 років, активний вік – 15–59 років, літній вік – 60 років і старші [13; 112]. Відповідно до цього принципу розподілимо ніжинських греків, міщан і козаків, результати розподілу заносимо до таблиці 1.

Таблиця 1

**Вікова структура населення Ніжина за даними
Генерального опису Лівобережної України 1765 – 1769 р.р.**

категорія населення	Вікова група			Разом
	діти	акт. вік	літн. вік	
греки	32,7%	69,2%	4,4%	100%
міщани	37%	57,2%	5,8%	100%
козаки	37,3	57,7%	5%	100%

Дані таблиці свідчать, що вікова структура грецького населення помітно відрізнялася від структури міщан і козаків, яким властиві майже ідентичні показники. У греків було менше дітей і літніх осіб, тоді, як частка людей активного віку була на 12% вищою ніж у міщан. Отож притік мігрантів

активного віку збільшив їхню частку в населенні і автоматично зменшив частку дітей і літніх осіб.

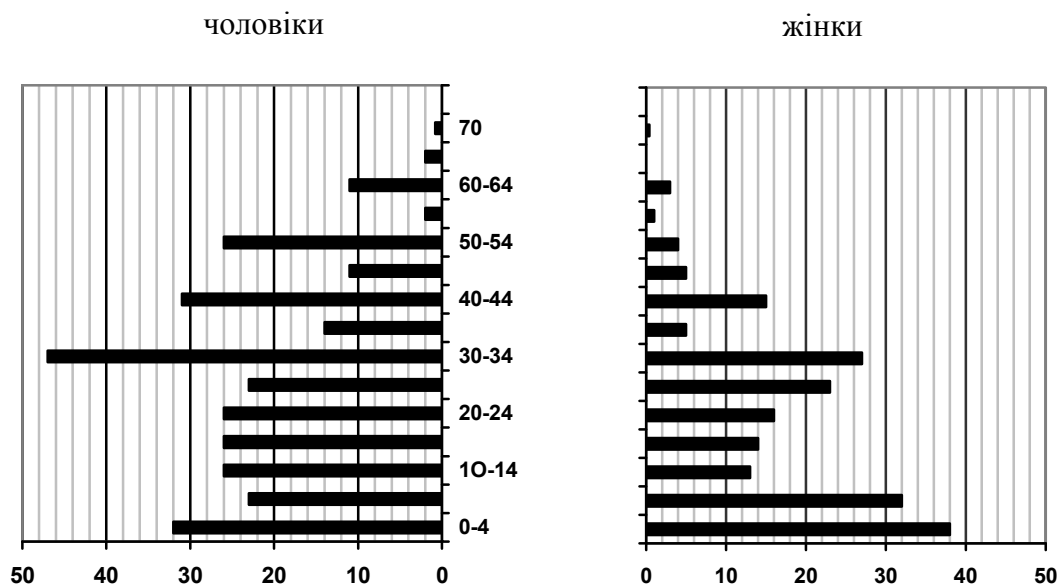
При цьому співвідношення чоловіки/жінки у різних вікових групах теж істотно відрізнялося. Так серед дітей було більше дівчат – 50,6%, тоді, як хлопців – 49,4%. Це майже ідеальний баланс між статями і він пояснюється тим, що статева структура дітей у першу чергу регулювалася природними процесами народжуваності і смертності, а не міграціями.

Ними визначалася структура грецького населення активного віку, де на противагу дітям переважали чоловіки з часткою 65,2%, проти 34,8% жінок. Ймовірно, що у зв'язку такою різкою перевагою чоловіків у останніх виникали серйозні проблеми на шлюбному ринку, а частина взагалі могла залишатися холостими. У осіб літнього віку перевага чоловіків ще більша, тут вони склали 77,3% проти 22,7% жінок.

Більш детальну інформацію про демографічні характеристики грецького населення Ніжина може дати статево-вікова піраміда (див. мал. 1). Цей метод є одним з найбільш апробованих інструментів для розуміння демографічних процесів. Піраміди є двосторонніми гістограмами (окремо для кожної статі) розподілу населення за віком і статтю. Вік позначається на вертикальній осі, а чисельність на горизонтальній. Населення поділене на п'ятирічні вікові групи. Кожна така група представлена у вигляді прямокутника з площею пропорційною чисельності даної групи. Остання вікова група (70 років і старші) охоплює 25 років, бо даними осіб старше за 95 років в історичній демографії прийнято нехтувати. Для того, щоб вона відповідала п'ятирічним, її чисельність необхідно розділити на п'ять [12; 23–26].

Малюнок 1

Статево-вікова піраміда грецького населення Ніжина за даними Генерального опису Лівобережної України 1765 – 1769 р.р.

У підніжжі піраміди знаходяться три „дитячі” вікові групи (див. мал. 1). У двох молодших вікових групах ми спостерігаємо помітну перевагу дівчаток, оскільки ми не можемо говорити про різну статеву мобільність дітей віком до 9

років, виникає припущення, що це було зумовлено дією компенсаційних механізмів, коли більша чисельність дорослих чоловіків частково компенсувалася зростанням народжуваності дівчат, чи зростанням їх частки серед дітей, що вижили. Серед дітей віком 10–14 років спостерігається двократна перевага хлопців, серед яких ймовірно були мігранти.

У вікових групах 15–24 років перевага чоловіків теж значна, яка, на нашу думку, у цьому віці вже однозначно пояснюється різною статеву мобільністю. У вікових групах починаючи з 30 років привертають увагу сплески чисельності населення віком 30–34, 40–44, 50–54, 60–64 роки. Вони, на нашу думку пояснюються округленням віку при його вказанні під час перепису. У цьому випадку джерело і наше обчислення демонструють „усне” сприймання віку притаманне традиційному суспільству, яке характеризується лічбою десятками і п’ятірками. А також неточним знанням свого віку, який часто прив’язувався до якихось значимих подій. Такі округлення є особливістю обраного нами джерела і потрібно їх враховувати під час вивчення вікової структури населення [14]. Зрештою статево-вікова піраміда демонструє нам помітну перевагу чоловіків у всіх вікових групах дорослого населення.

Важливим аспектом використання статево-вікових пірамід є аналіз взаємозв’язку вікової структури і відтворення населення. Шведський демограф А. Зундберг увів у науковий обіг поняття прогресивного, стаціонарного і регресивного типів вікової структури. При прогресивній віковій структурі – населення кількісно збільшується, при стаціонарній – не змінює своєї чисельності, а при регресивній – зменшується. Відрізняються вони між собою частками дітей у віці 0–14 років і осіб у віці 50 років та старших. На основі цього поділу, вчений відкрив загальний закон народонаселення, згідно якого чисельність групи „батьків”(особи віком 15–49 років) завжди постійна і становить 50% [15; 68]. Подальші емпіричні підрахунки підтвердили дію цього закону, і можливість коливання частки „батьків” у межах 45–55% [16; 51]

За своєю віковою структурою ніжинські греки „порушували” закон А. Зундберга, оскільки частка „батьків” (осіб віком 15–49 років) серед них становила 56,1% проти 50% встановлених шведським демографом за константу. Це є наслідком і свідченням притоку мігрантів до даної мікрогрупи. За цим показником греки перевершували ніжинських козаків, міщан і купців при цьому помітно поступаючись їм відсотком дітей у населенні. Частка дітей, серед жителів Переяслава, становить 32,7%, осіб віком 50 років і старших – 11,2%. За цими показниками греки відносяться до стаціонарного типу вікової структури [15; 68].

Як бачимо статево-вікова структура грецької общини Ніжина істотно відрізнялася від структури інших мікрогруп міського населення. Її специфіка визначалася постійним притоком мігрантів, який зрештою сформував двократну перевагу чоловіків серед дорослого населення. Міграція визначила і особливості вікової структури общини, у складі якої було менше дітей, і більше населення активного віку. Тобто мікросоціум ніжинських греків характеризувався високою часткою чоловіків активного віку на яких просто не вистачало наречених всередині самої общини. Тому частині чоловіків ймовірно

доводилося шукати собі дружин за межами своєї етнічної групи і таким чином взаємодіяти з „місцевим” населенням. Щоб перевірити це припущення потрібно вивчати сімейний стан і особливості шлюбності ніжинських греків, однак ці питання вимагають самостійних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Терентьева Н. Греки в Украине: экономическая и культурно-просветительская деятельность (XVII – XX вв.) / Наталья Терентьева. – К.: Аквилон-пресс, 1999. – 352 с
2. Чернухін Є. Грецьке ніжинське братство: історіографія та джерела / Євген Чернухін. – К.: Інститут історії України НАН України, 1998. – 98 с.
3. Греки на українських теренах: Нариси з етнічної історії. Документи, матеріали, карти / [Дмитрієнко М., Литвин В., Томазов В. и др.]. Вступна стаття В.Смолія. – К.: Либідь, 2000. – 488 с., іл.
4. Генеральный опис Лівобережної України 1765 – 1769 р.р. Показчик населених пунктів. – К.: Цент. держ. іст. арх. УРСР в м. Києві, 1959. – 184 с.
5. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАК України). – Ф. 57. – Оп. 1. – Кн. 40
6. ЦДІАК України. – Ф. 57. – Оп. 1. – Кн. 49.
7. ЦДІАК України. – Ф. 57. – Оп. 1. – Кн. 39.
8. ЦДІАК України. – Ф. 57. – Оп. 1. – Кн. 341.
9. Стороженко Н. Къ исторіи нѣжинскихъ грековъ / Н. Стороженко // Киевская старина. – 1890. – №.6. – С. 540–544.
10. Плохинский М. Иноземцы старой Малороссии / М. Плохинский. – Ч.1 : Греки, цыгане, грузины. – М.: Тип Г. Лисснера и Д. Собко, 1905. – 235 с.
11. Warszawa w latach 1526 – 1795 / [Bogucka M., Kwiatkowska M., Kwiatkowski M., i in.] ; pod red. S. Kieniewicza. – Warszawa: „Panstwowe wydawnictwo naukowe”, 1984. – 672 s.
12. Анри Л. Методика анализа в исторической демографии./ Л. Анри, А. Блюм; пер. с франц. С. Хока и Ю. Егоровой – М.: РГГУ, 1997. – 207 с.
13. Волошин Ю. Розкольницькі слободи на території Північної Гетьманщини у XVIII ст. (історико-демографічний аспект) / Юрій Волошин. – Полтава: АСМІ, 2005. – 312 с.
14. Сердюк І. Особливості відображення вікових категорій населення Лівобережної України в Румянцевському описі Малоросії / Ігор Сердюк // Вісник Черкаського університету. Сер. „Історичні науки”. – Черкаси: Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, 2008. – Вип. 133 – 134. – С. 55 – 62.
15. Муромцева Ю.І. Демографія: Навчальний посібник / Ю. І. Муромцева. – К.: Кондор, 2006. – 300 с.
16. Стеценко С.Г. Демографічна статистика: Підручник. / С. Г. Стеценко. – К.: Вища шк., 2005. – 415 с.